

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ НІМЕЧЧИНИ, РОСІЇ, АВСТРО-УГОРЩИНИ

Проблеми співіснування України із сусідніми державами

У 40-х роках XIX ст. Німеччина розпочала своє активне економічне, культурне й політичне просування на Південний Схід. Чим швидше розвивалася її промисловість, тим більше країн потрапляло в зону дії німецької геополітичної експансії: Балкани, Туреччина, Єгипет, Месопотамія, Персія й навіть Індія. У цьому зв'язку правлячі кола Німеччини добре розуміли величезне значення Чорноморського басейну і Передньої Азії для своїх економічних інтересів.

Треба зазначити, що німецька експансія в XIX ст. принципово відрізнялася від імперської політики царського самодержавства. Царська Росія йшла шляхом захоплення сусідніх територій, намагалася знищити чи якнайбільше обмежити державність і етнокультурну самобутність прикордонних народів. Німеччина ж намагалася створити якнайширший союз держав, у якому б вона відігравала роль економічного й політичного лідера.

Царська Росія, створюючи свою імперію, розглядала Україну як власну територію, відокремлену від неї внаслідок монголо-татарського нашествия й територіальної експансії Литви і Польщі. Незважаючи на приводи, якими виправдовувалася імперська політика проти України, із XVIII ст. її територія використовувалася Росією як плацдарм для поширення свого впливу на Захід і Південь. Після поділів Польщі та створення Королівства Польського з російським намісником на чолі, Україна розглядалася насамперед як стратегічний трамплін для просування Росії на Балкани та в Середземномор'я.

Австрійська імперія протягом першої половини XIX ст. не проявляла особливої зацікавленості до східноукраїнського напрямку своєї геополітичної стратегії. Інтереси Габсбургів стосувалися західного й південного напрямків: намагання відігравати провідну роль в об'єднанні німецьких земель, підпорядкування Апеннінського та Балканського півостровів. Після поразок у війні з Пруссією, визволення та об'єднання Італії, східний напрямок набував для Австро-Угорщини все більшого значення. Це зумовлювалося також і зіткненням австрійських і російських інтересів на Балканах. Тому австрійські політики все частіше стали зосереджувати увагу на Україні. У 80-х роках у них навіть виникали плани створення «Київського королівства» під владою Габсбургів. Тоді б Україна з російського плацдарму перетворилася на щит для її володінь і сфер впливу. Такі геополітичні плани Австро-Угорщини повністю відповідали й інтересам Німеччини.

Зіткнення російської, польської, німецької та австрійської національних ідей на українських землях

Національною є та ідея, навколо якої згуртовується весь народ. Це первинна] умова існування нації, поза якою будь-яка суспільна діяльність утрачає сенс. Створення і

плекання національної ідеї перетворює народ на міцний життєдайний організм. Національна ідея спонукає народ до мобілізації своїх внутрішніх сил, пробуджує волю, скеровує його дії. Вона визначає ті питання, які забезпечують народові самостійне існування і розвиток.

У XIX ст. боротьба за національні інтереси характеризувалася проявами егоїзму. Тому національна ідея нерідко виступала духовним забезпеченням імперських зазіхань. Так, наприклад, у багатонаціональній Австро-Угорській імперії за основу національної ідеї було взято державну єдність усіх народів, уключаючи й український, навколо державоутворюючої австрійської нації. Російська національна ідея на теренах України полягала в подоланні наслідків чужинських і насамперед польських впливів, яких зазнали українці через багатовікове відокремлення від Росії. І тепер завдання щодо зміцнення російського народу полягало в його примноженні шляхом перетворення українців на «справжніх росіян».

У рамках німецької національної ідеї Україна розглядалася як земля, що мала давні й міцні зв'язки з німецьким світом. Це виражалось жвавою торгівлею з німецькими містами, використанням українських шляхів для налагодження торговельних зв'язків із Півднем і Сходом. Міцними також були й культурні зв'язки. У німецьких університетах навчалася і формувалася українська інтелігенція. Від часу ліквідації Української козацької держави ці зв'язки були перервані Московією. Однак із розвитком німецької індустрії політичні бар'єри мали бути подолані новими економічними зв'язками. Тому Україна розглядалася як регіон, який визнавав би провідну роль німецької економіки й культури, а за сприятливих умов він мав перетворитися на союзну країну.

Польська й українська національні ідеї були багато в чому спорідненими. Обидві вони були ідеями незалежності й самостійності української та польської держав. Вони також містили прагнення відновити свою територіальну єдність, захистити господарські інтереси, зберегти національну самобутність. Найнагальнішим проявом національної ідеї обох народів стало прагнення досягнути рівноцінності та рівноправності серед інших народів Російської імперії.

Разом із тим ці дві ідеї мали й непримиренну позицію. Польська національна ідея передбачала відновлення польської державності в кордонах 1772 р. «історичної Польщі» і не визнавала за українцями права на свою державність і соціальне визволення.

Зміст українського питання в другій половині XIX ст.

Протягом другої половини XIX ст. зміст українського питання не змінився. Нерозв'язані питання життя українського народу лише нагромаджувалися. В умовах формування української нації головним сенсом українського питання стало створення імперіями перешкод на шляху процесу консолідації української нації.

КОНСОЛІДАЦІЯ (від латин, *consolidatio* - зміцнення, об'єднання) - зміцнення, згуртування, об'єднання в нерозривне ціле.

Розвиток європейських націй ґрунтувався на одночасному розвитку культури, економіки і мови у власній державі. Проте цього гармонійного поєднання в Україні протягом XIX ст. не спостерігалось.

Імперські уряди Росії та Австро-Угорщини спрямовували українство до втрати самобутніх рис, вироблених нашим народом у попередні віки, і всіма силами перешкоджали зародженню нових проявів згуртування та національного самоусвідомлення. У цілому метою їхньої політики була денаціоналізація українського народу.

Насамперед це знаходило відображення в імперській освітній політиці щодо українців. Наприкінці XIX ст. три чверті населення України були неписьменними.

Неосвіченість не давала можливості духовним провідникам виховувати в народі патріотизм, почуття самоповаги. Вона обмежувала інтереси людей вузькими рамками сім'ї та громади, турботами примітивного виробництва.

Проте й освічені селяни, і робітники дуже важко об'єднувалися в українську націю навколо українських провідних верств через відсутність вільного українського книгодрукування.

Цей найефективніший засіб передачі ідей від провідників нації до народу перебував у руках імперських властей. Вони ж не те що пильно контролювали, а в переважній більшості випадків зовсім забороняли видання українських книжок, газет, часописів і брошур тощо.

Ще пильніше власті стежили й перешкоджали розвиватися тим верствам, які могли стати провідниками народу в справі консолідації української нації. Особливо пильно імперські власті слідували за «станом умів» інтелігенції. Для тих, хто намагався берегти й захищати свою національну самобутність, власті чинили найрізноманітніші перешкоди, формували навколо них задушливу атмосферу підозр, зневаги й цькування.

Інтелігенти, які за умов незалежної держави стають носіями і провідниками національної культури, в Україні мусили приховувати своє українське єство, пристосовуватися і ставати носіями чужої культури, щоб отримати гідне своїх знань становище та роботу в умовах панування імперської адміністрації.

Розквіту нації надзвичайно сприяє і розвиток транспорту. Він зближує регіони, допомагає людям відчутти свою єдність, незважаючи на відстані. Проте транспорт в Україні розвивався не для зміцнення зв'язків в економіці та суспільстві, і насамперед заради успішного вивезення сировини, напівфабрикатів з України, заради швидкого переміщення військ імперій.

Що ж стосується загального рівня розвитку транспорту, то він катастрофічно відставав від потреб української економіки, а тим більше від рівня європейських націй. Навіть найдешевший морський транспорт не задовольняв елементарних потреб.

Розвиток нації потребував опори на міста. Проте серед міських жителів українці становили менше третини. У великих містах їхній відсоток був ще меншим. І чим більшим ставало місто, тим меншою була там частка українців. Так, у Києві в 1874 р. українську мову вважали рідною 60 % населення, а в 1897-му — лише 22 %. Неукраїнською здебільшого була й інтелігенція в Україні — головний генератор національної ідеї.

Та верства, яка завдяки своїм знанням і вмінням забезпечувала рух українського суспільства шляхом модернізації, у більшості своїй не була українською.

Українці-інтелігенти працювали переважно в невеликих містах і селах учителями, лікарями, агрономами, статистиками, фельдшерами. У великих містах вони здебільшого перебували на другому плані міського життя.

Гальмом консолідації нації був і адміністративно-територіальний поділ, який значну частину українства штучно відривав від основної частини українців, що проживали в 9 українських губерніях. Тим більше перешкождали консолідації нації імперські кордони, які максимально ускладнювали економічні й культурні зв'язки між західно- та східноукраїнськими землями. Проявом українського питання залишалася й відсутність єдиної української церкви.

Для імперських властей українське питання поставало в одній площині: чим вищого розвитку досягатимуть культура і громадсько-політичні погляди українців, тим міцнішатиме їхнє прагнення до відокремлення. Тому імперії робили все можливе для їх гальмування та сприяли процесам втрати всіма суспільними верствами, і насамперед освіченими, українського самоусвідомлення.

Громадівці, хлопомани й народовці

Однак ні малоросійство, ні москвофільство не могли задовольнити молоде покоління українців. У Східній Україні на захист зневажаючого українського народу, доведеного до матеріальної та духовної злиденності, стали громадівці та хлопомани (інша загальна назва «українофіли»).

Імперські власті після поразки в Кримській війні 1853-1856 рр. та посилення руху проти кріпацтва зрозуміли, що вони ведуть Російську імперію до загибелі. Шукаючи шляхів виходу з кризової ситуації, урядовці звернулися до ліберального поміщицтва, послабили контроль за демократичною інтелігенцією. Це дало можливість колишнім членам Кирило-Мефодіївського братства розпочати в Петербурзі діяльність, спрямовану на захист українських Інтересів. Вони об'єднувалися в громади — гурти однодумців. Звідси її походять назви «громадівський рух», «громадівці».

Активну участь у створенні громад узяла група хлопоманів. Це були молоді люди, які походили переважно з шляхетських польських або українських (полонізованих родин). Вони вважали, що шляхта має поєднатися з тим народом, на землі якого живе. Насамперед вони закликали ополячених українців повернутися до нації своїх батьків. Подібними до громадівців у Західній Україні були народовці. Лідерами наддніпрянських і наддністрянських націонал-демократів (народовців) були В. Антонович і О. Барвінський.